

Rainer Schmidt

Tercüme: Muhammed Oğuzhan Güner

Soykırım ve Sömürgecilik Arasındaki Gerilimde Hatırlama Kültürü

Özet: Almanya'nın hatırlama kültürü 1980'lerde şekillendi ve Shoah'yı hatırlamaya odaklıdır. Bu biçimlenme yakın zamanda sömürgeciliği sürece dâhil etme girişimiyle ilk bakışta sorunsuz gözükse de yine de bazı ilginç gerilimleri beraberinde getirdi. Bu gerilimler ise soykırım ve sömürgecilik arasındaki farktan kaynaklanmaktadır. Eğer makbul söylemden ayrılmak istenmiyorsa soykırımı yönelik ahlaki ve siyasi tutumda hiçbir muğlaklık yoktur. Buna karşın Jürgen Osterhammel'in isimlendirdiği gibi sömürgecilik "muazzam muğlaklık"¹ ifade eden bir olgudur. Hafıza siyaseti açısından sömürgecilik ve soykırım birbirlerine yaklaştırıldığında farklı değerlendirmelerden kaynaklı yeni gerilimler oluşmaktadır. Bu durumda ya sömürgecilik kavramında belirsizliği giderme cazibesine kapılma ya da soykırım kavramında "muğlaklık" girdabına sürüklenme tehlikesi ortaya çıkmaktadır. Bahsedilen bu ikili gerilim, Almanya'daki ve Ruanda'daki durumlar karşılaştırılarak analiz edilecektir.

Anahtar kelimeler: Shoah, Ruanda, hatırlama kültürü, hatırlama siyaseti, açıklık

1 Alm. kolossaler Uneindeutigkeit

Giriş

Alman hatırlama kültüründe Nasyonal Sosyalizm ve Shoah dönemleri tartışmasız odak noktası olmaya devam etmektedir. Komünizm suçlarıyla yüzleşme, ancak sınırlı bir şekilde kamusal hafızanın safına dâhil edilmiştir.² Bu metnin amacı, Claudia Roth'un yakın zamanda önerdiği gibi, Almanya'nın kendi sömürgecilik suçlarıyla daha yoğun bir şekilde yüzleşmesinin ne anlama geldiğini araştırmaktır. Hafıza kültürünün sömürgecilik unsurunu da kapsayacak şekilde genişletilmesi hangi koşullarda mümkün olabilir? Holocaust ve sömürgeciliğin anılmasını, göreceliğe ya da keyfiyete yol açmadan nasıl ilişkilendirebiliriz? Yahut bunlar arasında çözülemeyen bir gerilim midir?

Bu yeni perspektif, Almanya gibi kendi şiddet tarihini kapsamlı bir şekilde yeniden değerlendirmeyi taahhüt etmiş olan Ruanda ile karşılaştırmalı olarak ele alınmalıdır. Bu karşılaştırma da Ruanda ile yapılacak bir kıyaslamasının Almanya'daki hatırlama ortamı³ için de önemli içgörüler sağlayabileceği temel varsayımı üzerine şekillenecektir.

Alman Hatırlama Kültürü

Bugün Almanya'da hatırlama kültürü olarak tanımladığımız husus, yaklaşık 1980 ile 2000 yılları arasındaki yirmi yıllık dönemde meydana gelmiştir. Bu kültür, muhafazakâr eğilimlerle çatışan Batı Almanya'nın, özellikle Shoah'da⁴ cisimleşen Nasyonal Sosyalizmin işlediği suçlar üzerine eleştirel bir özdeşünümü⁵ merkeze koyan deneyimlerinden kaynaklanmaktadır. Almanya'nın son dönemdeki öz imajı büyük ölçüde Nasyonal Sosyalizmin nedenlerinin ve her şeyden önce ahlaki sonuçlarının özeleştiril, şeffaf ve tavizsiz bir şekilde incelenmesine dayanmaktadır. Bu durum yurtdışında büyük ölçüde olumlu karşılanmaktadır ve pek çok ülkenin genç Almanya'ya ilişkin imajını belirlemektedir. Şu anda Almanya'da hissedilen huzursuzluk, giderek güçlenen sağcı güçlerin bu imajın özüne saldırmak istemesiyle de

2 Çeviren Notu (Ç.N.) Burada Almanca'da die Phalanx sözcüğü kullanılmıştır. Tıp literatüründe el-ayak kemiği, saf (sıra) anlamlarında kullanılmaktadır.

3 Ç.N.: Alm. die Erinnerungslandschaft.

4 Ç.N.: Holokost'un bir diğer kullanımı, orijinal haliyle metinde bırakılmıştır.

5 Ç.N.: Alm. die Selbstreflexion.

ilgilidir. Bu durumun Almanya'nın Avrupa'daki ve dünyadaki rolü için ne ifade edeceğini tahmin etmek mümkün değildir.

Doğrusu hatırlama siyaseti konusundaki bu tutumun kaçınılmaz ve geri döndürülemez olduğunu varsaymak yanlış olurdu. Bu durum kaçınılmaz değildir ve daha net ifade ile kuşak çatışması (1968 kuşağı), siyasi kamplaşma (sağ-sol çatışması) arasındaki rekabet olarak tasvir edilebilecek uzun, zorlu ve ihtilaf yüklü bir sürecin sonucudur. Bu durum savaş sonrası⁶ ilk kuşak açısından babalarıyla bir yüzleşme anlamına gelmekteydi ve yoğun bir dış gözlem ortamında kamusal söylemin sağdan merkez sola doğru başarılı bir şekilde kaymasının bir sonucuydu. Yukarıda bahsedilenlerle bağıntılı olarak bu durum aynı zamanda geri döndürülemez de değildir, çünkü hatırlama siyasetinin bağlayıcı doğasının ortaya çıktığı siyasi iklim orta ve uzun vadede değişebilir.

Ancak şu iki çıkarım yanıltıcı olabilir. İlk olarak diğer ülkelerin de kendi tarihlerindeki karanlık taraflarına benzer şekilde baktıkları varsayımı yanıltıcıdır. Bahsi geçen diğer ülkeler bunu yapmak için aynı nedenlere sahip olmayabilirler. Öte yandan İkinci Dünya Savaşı sonrasında (Batı) Almanya'da olduğu gibi aynı politik (iç ve dış politika tarafından) baskı altında olmayabilirler. Bu da bizi ikinci çıkarıma götürür: Alman hatırlama kültürünü mümkün veya gerekli kılan özel durum⁷ diğer ülkeler için özellikle ahlaki bir kıstas olarak kullanılamaz. Nasyonal Sosyalist Almanya'nın ahlaki, siyasi ve askeri açıdan tamamen çökmesi, bölünmüş Almanya'da (ve burada öncelikle Batı Almanya'da) kendine has özel bir durum⁸ yarattı. Eski elitler güç diplomasisi⁹ yönünden gözden düştü, ahlaki açıdan itibarsızlaştırıldı ve bir sonraki nesil (68 Kuşağı) tarafından hesap vermeye zorlandı.

Hessen Eyaleti Başsavcısı Fritz Bauer'i çevreleyen trajedi, uzun vadede başarısız olsa da eski ağların hâlâ ne tür bir direniş sergileyebileceğinin iyi bir örneğidir. Almanya'nın Batı/transatlantik bağlantılı bir Avrupa'ya askeri ve siyasi güç bağlamında entegrasyonunu sağlayan ve eleştirel seslere Almanya Federal Cumhuriyeti'nin savaş sonrası tarihinde milliyetçiliğe karşı özdüşünümsel (self-reflektif) bir tutum alma konusunda benzersiz bir fırsat sunan, o döneme özgü eşsiz koşullardı.

Bu şekilde, sömürgeciliğin hatırası tamamen gözden kayboldu ve kamusal bir marjinalliğe sıkıştı. Bu durum ancak son zamanlarda, post-kolonyal ve küresel tarih perspektiflerinin akademi alanından daha geniş bir kamuoyuna

6 Ç.N.: 2. Dünya Savaşı.

7 Ç.N.: Alm. die Sonderkonstellation.

8 Ç.N.: Alm. die Konstellation.

9 Ç.N.: Alm. machtpolitisch.

taşınmasıyla değişti. Bakış açısındaki bu manevrayla birlikte sömürgecilik kaçınılmaz olarak yeni bir önem kazanmıştır ve bir ilgi çekmiştir.

Belçika, Büyük Britanya, Fransa, İspanya, Hollanda ve Japonya gibi sömürgecilik suçlarına karışmış ülkeler de sömürgeci geçmişlerinden kurtulmaya başladılar (Fransa gibi kültürel varlıkların iadesi yoluyla), ancak konselasyonun Almanya'dakine benzer olduğu durumlarda bile (bkz. Japonya), hatırlama kültürü açısından farklı bir yol izlediler. Bu bakımdan, hatırlama kültürü açısından gerçekten de Almanya'ya özgü bir yol¹⁰ vardır. Az önce bahsedilen ülkelerin hiçbirisi kendi tarihlerinde işlenen suçlara karşı benzer bir özeleştiril tutum benimsememiştir. Son olarak, bu özel yüzleşmenin, anlamlandırma mücadelesiyle geçen onlarca yılın bir sonucu olduğu belirtilmelidir. Bu spesifik Alman perspektifi ancak 1980'lerde Batı Almanya'da yerleşmiş ve daha sonra yeniden birleşmiş Almanya'da bir devlet aklı haline gelmiştir.

Muğlaklık ve Belirsizlik: Ruanda –Soykırım ve Hafıza

Alman hatırlama kültürünün temelinde Shoah'ya karşı net bir duruş vardır. Her türlü görelileştirme veya uygunsuz ilişkilendirme tabunun ihlali olarak görülmektedir. Bu açıdan Almanya Ruanda ile karşılaştırılabilir. Ruanda tarihinde onu karşılaştırma için ilginç kılan iki unsur vardır. 1994'teki trajik şiddet tarihi, Ruanda tarihinde Alman tarihindeki Holokost öncesi ve sonrası ile karşılaştırılabilecek net bir sınır çizer. Aynı zamanda Ruanda, sömürgecilik yoluyla Almanya ile bağlantılıdır. Sömürge döneminde Alman Doğu Afrika'sının bir parçasıydı ve bu dönemde sömürgeci çıkarların nesnesi haline gelmiştir.

Ruanda'yı dünden bugüne değiştiren olaylar, uluslararası hukuka damgasını vuran 1994'teki 100 gün olarak bilinmektedir.¹¹ Bugün bile hâlâ pek çok açıdan travma geçirmiş bir ülkeden bahsedilebilmektedir. Ülkenin komşularına, siyasi liderlerine ve kiliseye duyulan güven öylesine sarsılmıştı ki, bugün her politik mesele bu sarsılmışlıkla yorumlanmalıdır ve değerlendirilmelidir.

10 Ç.N.: Alm. Sonderweg.

11 Soykırımın hemen ardından yazılanlar bugün bile etkileyciliğini sürdüren güvenilir kaynaklardır. Burada şu eserlere atıfta bulunulmalıdır: Romeo Dallaire, *Shaking Hands with the Devil* (Toronto: 2003); Philip Gourevitch, *We wish to inform you that tomorrow we will be killed with our families* (New York: 1999); Alison Des Forges, *Leave None to tell the Story. Genocide in Rwanda* (New York u.a.: 1999); oder die literarisch-dokumentarische Verarbeitung in Lukas Bärfuss, *Hundert Tage* (Göttingen: 2008).

Dolayısıyla ulusal birlik ve uzlaşma için köyden/kırdan tüm ulusa kadar her düzeyde yürütülen kampanyalar, insanların 1994 yılında yaşananlarla yüzleşmesine yardımcı olmayı amaçlamaktadır.

Bu kapsamlı barışma ve olanlarla yüzleşme paketinin bir unsuru, her yıl 7-14 Nisan tarihleri arasında gerçekleştirilen Anma¹² Haftası'dır. Bu dönemde ülke 1994'te yaşananlara odaklanmakta ve sayısız yerel-ulusal toplantıyla yaşananları anlamaya, iyileştirmeye ve olanlarla uzlaşmaya çalışılmaktadır. Yerel anma etkinlikleri de Temmuz ayının başına kadar olan dönemde gerçekleşmektedir, çünkü her köyün ve her yerel cemaatin kendi çevrelerinde anılan ve kolektif olarak düşünülmesi gereken kendine özgü tecrübeleri mevcuttur.

Bu nedenle bahsi geçen anma haftası Tutsi soykırımı odaklıdır. Ancak bu anma etkinliğine katılmış herkes, sömürgeciliğin ulusal hesaplaşmada ve toplu katliamın nedenleri hakkındaki hâkim anlatıda oynadığı merkezi rolü bilir. Daha net ifade ile, genellikle şu anlatıdan söz edilmektedir: Sömürgecilik öncesi dönemde (19. yüzyılın sonuna kadar) Ruanda, herhangi bir grup/etnik kimliğin ötesinde ulusal birliğini sağlamış bir devlettir. Sonra biz Ruandalıları bölen ve pasaportlarımıza Tutsi, Hutu ve Twa kimliklerini¹³ damgalayan sömürgeci kuvvetler geldi. 1890'larda Alman işgaliyle (Richard Kandt) başlayan Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Belçika sömürge yönetimi altında devam eden bu süreç, ülkenin güçlü biçimde Fransız etkisinde olduğu 1994 yılındaki soykırımla doruğa ulaştı. Bugün ulusal birliğe giden yola geri döndük ve sömürgeciliğin ve soykırımın yol açtığı yıkımın sonuçları telafi etmeye çalışıyoruz.

Böylelikle Ruanda, sömürgeci baskı ve yapısal şiddet hafızasıyla soykırım hafızasını büyük iç çelişkiler ve gerilimler olmadan birleştirme fırsatına sahip olmuştur. Her iki anlatı ve yorum da mağdurların perspektifinden yazılmıştır. Ruandalılar şiddetin ve şiddet politikalarının kurbanlarıydı. Ancak bu iki şiddet bağlamında faillerin gördüğü muamele tamamen farklıdır. Sömürgeci şiddet bağlamında failler isimlendirilmiş ve ifşa edilmiştir (Almanlar/Belçikalılar/daha sonra Fransa. Fransa için özel durum söz konusudur, çünkü o hiçbir zaman resmi olarak sömürgeci ülke olarak tanımlanmamıştır). Ancak ulusal uzlaşmanın bir tezahürü olarak bugün soykırım bağlamında failler neredeyse görünmez kılınmıştır. Haklarında sadece müphem konuşmalar

12 Kwibuka.

13 Ç.N.: Alm. Etiketten

mevcuttur. Failler on yıldan fazla süren Gacaca mahkemelerinin merkezindeydiler. Fakat bu süreç yıllardır rafa kalkmış durumdadır.¹⁴

Almanya açısından değerlendirildiğinde iki önemli farklılık ortaya çıkmaktadır. İlk olarak son kırk yılın Alman hatırlama kültürü, failerin perspektifinden yazılmıştır. Bu, Shoah bağlamında Almanya adına işlenen suçlar ve adaletsizlikler için siyasi sorumluluk alma girişimidir. Anma kültürü ve anma mekânları bunun merkezinde yer almaktadır. İkinci ve burada ön plana çıkması gereken fark olarak aynı zamanda bir failer tarihine sahip Almanya'nın kendi sömürge tarihiyle yüzleşmesi ve hatırlaması mevcut ve hâkim hatırlama kültürüne o kadar da kolay uyum sağlamamaktadır. Sömürge döneminin hatırasının¹⁵ Almanya'daki Yahudi soykırımının hatırasıyla nasıl bağdaştığı sorusu söz konusu olduğunda kırılmalar, çatışmalar ve ihtilaflar yaşanması daha muhtemeldir.

Kaynaklar, dikkat ve netlik hususunda çatışmalar yaşanması şaşırtıcı değildir. Bu sadece Holokost'un benzersizliği tezi ile ilgili değildir, aynı zamanda olayların siyasi ve ahlaki yargısı sorusuyla da ilgilidir. Tarihçi Jürgen Osterhammel'in ifadesiyle: sömürgecilik "muazzam muğlaklık"¹⁶ fenomenidir. Ancak bu muğlaklık fikri Shoah ve "Ruanda'daki 100 gün" için geçerli değildir. Bu, kurbanlara bir hakaret veya bir görecelileştirme girişimi olarak anlaşıldı; hatta her iki ülkede de Holocaust inkârı veya "soykırım inkârı" olarak cezai yaptırımlara tabi olabilecek bir durumdur. Bu nedenle, hem Almanya hem de Ruanda, soykırım deneyimlerinin değerlendirilmesi konusunda ifade ve düşünce sınırlarını oldukça dar tutmuşlardır. Bu konuda her iki ülke benzerlik göstermektedir. Almanya açısından, konuyu kapatmadan önce, korkulan şey, Holokost anısına ilişkin anlatının içine "muazzam muğlaklık"¹⁷ sızmasıdır. Ruanda da bunu korkutucu bulmakla birlikte, bu korku kolonyalizm olgusundan kaynaklanmamaktadır. Ruanda da bu tür bir belirsizlikten korkar, ancak bu korku, yukarıda savunulduğu gibi, anma

14 Gacaca (telaffuz, Gatchacha) mahkemeleri hakkında: Bu mahkemeler 1994 soykırımında işlenen suçlarla ilgilenmekteydi. 2007–2015 yılları arasında yüzbinlerce failin işlediği yüzbinlerce suç bu hukuk temelli usulde değerlendirildi. Kendine has özelliği bu mahkemenin işleyişi profesyonel yargıçlar olmadan mahkeme benzeri bir yapıyla binlerce kişiden oluşan adem-i merkeziyetçi bir yargılama şeklindeydi. İleri okuma için özellikle: Phil Clark, *The Gacaca Courts, Post-Genocide Justice and Reconciliation in Rwanda: Justice without Lawyers*, Cambridge: CUP 2010. Überwiegend kritisch: Gerd Hankel, *Leben und Neuaufbau nach dem Völkermord*, Springe: zu Klampen 2016.

15 Ç.N.: Alm. die Erinnerung.

16 Jürgen Osterhammel, und J. Jansen, *Kolonialismus*, 7. Aufl. München: Beck 2012.

17 Ç.N.: Alm. kolossaler Uneindeutigkeit

anlatısının baskın hikâyesine doğal bir şekilde dâhil olan sömürgecilik olgusundan kaynaklanmamaktadır.

Richard Kandt'ın “Caput Nili” adlı eseri

Osterhammel'in muğlaklık kavramıyla neyi kastettiği, Ruanda ile ilgili bir dizi kaynaktan anlaşılabilir.¹⁸ Sömürge Ruandası hakkındaki bildiklerimizin en sık en sık atıfta bulunulan ve en saygın kaynaklarından biri, yukarıda adı geçen Richard Kandt tarafından geçen yüzyılın başında yazılmıştır. Bu kitap, Alman İmparatorluğu'nun daha sonraki sömürge subayı tarafından kaleme alınmış bir seyahatnamedir. Kandt, 1904 yılında yayınlanan kitabı günlük olarak kaleme almıştır. Kitap, 1897 ile 1901 yılları arasında yazılmış 40 mektuptan oluşmaktadır ve bu mektuplar daha sonra kronolojik kırılmalar ve kopuşlarla sunulmaktadır. Eserin merkezinde ilk bakışta Nil Nehri yer alıyor gibi görünse de, yazar yazma süreci boyunca bu nehre şaşırtıcı derecede az dikkat göstermektedir.

Sadece bir mektup, akıntıya karşı mücadele ettiği Nyungwe Yağmur Ormanı'ndaki yorucu yolculuğa adanmıştır. Ancak Nil'e gerçekte gösterdiği az ilgi, bunun büyük olasılıkla yalnızca bir araç olarak kullandığını düşündürmektedir. Kandt bir coğrafyacı ya da botanikçi değildi. O, Almanya'dan uzaklaşmak, kaçmak için bir fırsat gören bir doktordu. Bu kaçış motivasyonuna daha sonra tekrar döneceğiz.

Nil, iki bin beş yüz yıldan fazla bir süredir Batı ve Kuzey Afrika kültürlerinin hayal gücünü büyülemektedir. “Ayın dağları” [mountains of the moon] insanlığın kökeninin hikâyesini anlatır. İnsan ruhunun vefasızlığı, iniş çıkışları (s.2), köle ticareti ve bilim (s.3) hakkında bir hikâye anlatılır. Kandt kendini, fedakârlık yapmaya istekli, sağlığını riske atan, konfor alanını terk eden ve bir “misyon”a doğru yola çıkanların geleneğinde görmektedir (s.4). Kurban¹⁹ ve kurban etmek arasında ayrım yapabilen Roman dillerinin aksine, bu ayrım Almanca'da net değildir. Kandt her ikisidir de: hem kurbandır [victim] hem de kendini kurban edendir [sacrifice]. İnsanlığın beşiğini Nil'in kaynak sularında konumlandıran kendi hikâyelerinin ve hayali dünyalarının kurbanıdır. Aynı zamanda, modern hayatı bu kadar keyifli kılan şeylerin

18 Richard Kandt, *Caput Nili. Eine empfindsame Reise zu den Quellen des Nils*. Nachdruck der 6. Aufl. Berlin: Inktank 1991 (die folgenden in Klammern angegebenen Seiten sind aus dieser Ausgabe).

19 Ç.N.: Orijinal metinde “victim and sacrifice” şeklindedir.

çoğunu feda etmeye hazırdır. Ama aynı zamanda hamallarının gibi başka hayatları da daha büyük bir amaç uğruna feda etmeye hazırdır.

Kandt, manzarayı, bitki örtüsünü ve faunayı tanımlamak için sayfalar harcamaktadır. Bunu ayrıntılı, zengin resimli ve tutkulu bir şekilde yapar. Kitabın ilk yarısının tamamı, eski Karavan Yolu boyunca Bagamojo'dan Tabora'ya (bugünkü Tanzanya üzerinden Burundi'ye) yaptığı yolculuğa ayrılmıştır. Burundi'ye ulaşmadan önce eski bir Arap ticaret yolunu takip etmiştir. Dönemine özgü bir şekilde, izlenimlerinin önemini arttırmak için ülkeyi ve insanlarını estetize eder. Kaçtığı şeyi şöyle tarif etmektedir: “Varoluş mücadelesinden çok az rahatsız olan hayatın biz ‘bilge’ Avrupalılarda açtığı yaralar hakkında hiçbir fikri olmayan mutlu ve cahil çocukların arasında ben de kendimi mutlu hissediyorum” (s. 37). Yolculuğu sırasında bir Alman gazetesi parçası bulduğunda, artık günlük Alman politikasının tartışmalarıyla hiçbir ilgisi olmadığı için ferahladığını söyler (s. 50).

Bugünün perspektifinden bakıldığında Kandt'ın kitabı tipik olarak ikircikli bir metin olarak okunabilir. Bir yandan, dönemin tipik tavrını yansıtmaktadır. Kandt Alman İmparatorluğu ile gurur duymaktadır ve kalkınmayı (demir ağlar ve ticaret) garanti altına almak için Afrika'yı geliştirme ve medenileştirme misyonuna inanmaktadır. Afrika kültürünün, alışkanlıklarının, gelenek ve göreneklerinin tipik stereotipleştirilmesinin yönleri –özellikle kadınlar söz konusu olduğunda– bugünün bakış açısından katlanılması zordur. Yüzeysel yargılarla doludur ve bir dereceye kadar ayrımcıdır. Öte yandan Kandt, manzaraları, sakinleri, onların geleneklerini ve sosyal ilişkilerini tanımlamak için çok mesai harcar ve alan açar. Toprak setlerini, bitkileri ve hayvanları natüralist bir şekilde betimler. Fakat aynı zamanda ruh hallerini ve izlenimlerinin ona nasıl ilham verdiğini de anlatır. Pozitivist bir tanımlamaya tabi olmayan kendi duyguları ve ruh halleri hakkında da çok şey söyler. Yorumlarının birçoğu Afrika'ya ve Afrika insanlarına duyduğu tutkuyu ve saygıyı gösteriyor. Kültürler ve yaşam biçimleri arasındaki farklılıklara ciddi bir ilgi gösterir ve genellikle aceleci yargılarda bulunmaktan kaçınır. Şu ana kadar söylenenlerden ortaya çıkan çelişkilerin giderilmesine gerek yoktur. Bu kitap hem hassas bir seyahat belgesi hem de sömürgeci bir bakış açısıyla yazılmış bir günlük olma özelliğini korumaktadır.

Bu durum, rahat bir yaşam sürmesi mümkün olan Yahudi inancına sahip bir Alman doktorun neden Almanya'yı terk edip böyle bir risk aldığı sorusunu akla getirir. Tıbbi tedavi olmadan, toplam beş gün süren bir diş çekimini kendisi yapar. Kandt sık sık soğuk ve çamurlu nehirlerde sırlıslıkla yürür. Sadece en belirgin riskleri saymak gerekirse, birkaç kez soyulur ve saldırıya uğrar. Bu yolculuk ona tüm servetine de mal olur. Onun motifi olarak bir dizi olası neden akla gelir.

Nostalji: Yolculuğunun nedenleri hakkında sadece spekülasyon yapabiliriz. Ancak Kandt metninde en azından bazı ipuçlarını verir. Bu, kayıp zamanı aramak için bir yolculuk, kayıp zamanları yeniden keşfetmek için nostaljik bağımsızlığın, özgürlüğün ve anın peşinde bir girişimdir. Bunların hepsi, modern uygarlığın gündelik yaşamında gizlenmiş ve saklanmış duygusal bir dünyanın unsurlarıdır. Pierre Nora'nın "Les lieux de mémoire" kitabındaki ilk paragrafı anımsatır. Orada Nora şöyle yazar: "Tarihin hızlanması: bu ifadenin metaforun ötesindeki anlamını ölçmeye çalışalım. Şimdiki zamanın bir daha geri gelmemek üzere yok olan tarihsel bir geçmişe doğru giderek daha hızlı bir şekilde kayması, her şeyin ve her şeyin yok olabileceğine dair genel bir algı- bunlar bir denge kırılmasına işaret ediyor. Hâlâ geleneğin sıcaklığında, âdetin sessizliğinde, atalardan kalma olanın tekrarında yaşayan deneyim kalıntıları, temelde tarihsel bir duyarlılığın baskısı altında yerinden edilmiştir."²⁰

Kandt'ın seyahat ettiği yer aslında zamanda geriye gitmekten Avrupa'nın geçmişine yolculuk yapmaktan ibarettir. Bu teşebbüsünü 'hassas bir yolculuk' olarak adlandırır, "Afrika büyüünün" (s.17) ve "Afrika manzarasının sessiz ihtişamının" (s. 14) kendisini yakalanmasına izin verir. Duyarlı olmaya çalışır ve duyularının uyarılmasına izin verir. Dünyanın yakında modernleşme tarafından yok edilecek olan bir bölgesinden izlenimler edinmeye çalışır. Modernleşme manzaraları, yaşam biçimlerini, alışkanlıkları, gelenekleri yok edecektir. "Eski Afrika'yı, demiryolu ve buharlı gemiden önceki zamanı hâlâ bildiğin için ne kadar şanslısın" (s.XVI). Ayrıca Ruanda Kralı Musinga ile yaptığı farazi bir konuşmada şöyle yazar: "Her ne kadar kendisi (Ruanda Kralı) kızıl adamların istilasının, kabilesinin asırlık yönetiminin geleceği açısından taşıdığı önemi gayet iyi biliyor olsa da..." (s.XVII). Başka bir yerde de "uzun geçmişteki görüntüleri" hatırlar (s.248). Yani Kandt'ın bulduğu şey sadece Nil'in kaynağı değil, aynı zamanda enerji ve güçtür ("Afrika her şeyi bana tekrardan verdi", s.256).

Ancak nostaljinin ötesinde Kandt'ın yolculuğunun araçsal amaçları da var. Onun bilgisi aynı zamanda tahakküm²¹ bilgisidir. "Çünkü yönettiğimiz tüm halklar hakkında derinlemesine bilgi sahibi olmadığımızdan... karanlıkta el yordamıyla ilerliyoruz (s. 182).

20 Pierre Nora, Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire, in: Representations No. 26 (1989), S. 7-24; hier: S. 7.

21 Ç.N.: Alm. Herrschaftswissen.

Etnografi: Kandt ayrıca bazı etnografik araştırmalar da yürütür. Bu, “kurtarma²² etnografisi” olarak adlandırılan alana girer. Nesneyi, Batı etkisiyle biçimi değiştirilmeden ve nihayetinde yok edilmeden önce incelemeliyiz. (“Batı kültürünün etkisiyle değişmeden önce inceleyin”, s.203). Sömürgeci aktörler onun müdahalelerinin sonuçlarının farkındaydı. Orijinal Afrika, kültürel ve teknik nitelikteki büyük müdahaleler altında un ufak olacaktı. Bu nedenle, yıkıma maruz kalan kültürler hakkında mümkün olduğunca çok bilginin saklanması gerekiyordu. Sömürgeleştirme şeklindeki modernleşmenin yıkıcı gücüne dair bilgi o kadar mevcuttu ki, kurtarma etnografisi, en azından yazılı kaynaklarda, eski Afrika’yı korumanın tek yolu gibi görünüyordu.

“Kısa süreli hızlı bir yürüyüşümde etnografik eser toplamanın ne kadar zor olduğunu tecrübe ettim” (s. 46). Bu olayı, yaşlı bir adamdan bir kalkan²³ satın almaya çalışırken anlatıyor. Ayrıca, diye yazıyor, dağlar kadar değerli eşya bile yaşlı adamı satışa ikna edememiştir (s.46). Ancak başka bir yerde şöyle belirtir: “Bununla birlikte, uzun süre tek bir yerde oturarak yerlilerin tasarruf haklarını kısıtlamadan düzgün bir şeyleri bir araya getirmeyi başaraçağımı umuyorum” (s. 46).

4. Sömürgecilik ve Hatırlama Kültürü

Ruanda’daki Richard Kandt örneği üzerinden sömürgecilik tartışması, Osterhammel’in muazzam muğlaklık [kolossaler Uneindeutigkeit] dediği kavramı göstermelidir. Aynı şey, bir yandan ırk araştırmalarının destekçisi olan ancak aynı zamanda Ruanda için çok ölümcül olan Hamit Tezine karşı araştırmalarına dayanan açık argümanlar sunan “proto-sosyolog” Jan Czekanowski için de gösterilebilir. Hamit tezi soykırım ideolojisinin önemli bir unsuruydu. Özünde, Hutuların Ruanda’daki atasal etnik grup olduğunu ve Tutsilerin sadece sonradan göç ettiğini ifade ediyordu. Sınır dışı etme ve yok etme politikası buradan türetilmişti ve buna göre Hutuların Tutsileri ülkeden (yeniden) kovma hakkı vardı.

Almanya’daki duruma çok da yabancı olmayan Ruanda’da, soykırımdan 30 yıl sonra bile, olayın ikircikliliği ya da belirsizliği hâlâ göz ardı ediliyor. Soykırım, sömürgecilik araştırmalarındaki terimi bir kez daha ele alırsak “muazzam muğlaklık” [kolossaler Uneindeutigkeit] olayı değildi. Aynı şekilde biz de Almanya’da kendimize her türlü göreceleştirmeyi ya da

22 Ç.N.: Alm. die Rettung.

23 Ç.N.: Alm. Schild.

uygunsuz ilişkilendirmeyi yasakladık. Ruanda'daki soykırımın ve Almanya'daki Shoah'ın ahlaki ve siyasi değerlendirmesi nettir ikircikli değildir. Bu durum, tarih yazımı ve tarih yazımının nedenleri ve olguları mümkün olduğunca kesin bir şekilde analiz etmeye yönelik ilgiyle gerilimlere yol açmaktadır. Ruanda'da bu, her türlü belirsizliğin sömürgeciliğin dışında bırakılması gerektiği anlamına gelir. Ruanda'daki sömürgecilik –özellikle de Belçika etkisi dönemi– soykırımı giden yolda gerekli bir yapı taşı gibi görünmektedir. Her şeyden önce bu, bugün ulusal birliğin oluşması için önemli bir işleve sahiptir. Ruanda'daki iç gerilimler –sömürge öncesi dönemlerde bile– böylece görünmez kılınır ve üzeri örtülür.

Almanya'da ise Shoah'ın hatırlama kültüründeki merkezi rolünü kaybedebileceğine dair korkular mevcuttur. Shoah'ın belirginliği ile sömürgeciliğin muğlaklığı birlikte nasıl değerlendirilmeli? O zaman Shoah da bu belirsizlik girdabının içine çekilebilir mi ve bunun sonuçları ne olur? Belirsizlik ihtiyacına sömürgecilik tarafından yaklaşanlar da bir ikileme karşı karşıya kalmaktadır. Özellikle Jürgen Zimmerer'in o zamanlar Alman Güney-Batı Afrika'sında "Herero" ve "Nama" Soykırımı ile Shoah arasında kurduğu bağlantı, en azından sömürgeciliğin unsurlarını muğlaklıktan çıkarmayı amaçlamaktadır.²⁴ Bu durum eleştirilerle karşılaşmıştır. Bu eleştirilerin temelinde, Zimmerer'in günümüz Namibya'sındaki soykırım ile Shoah arasında doğrudan bir bağlantı kurması yatmaktadır. Ancak eleştirmenlere göre bu, Kongo gibi diğer sömürge topraklarında da benzer şiddet suçlarının işlendiği ve bunların ana ülkede Almanya'daki gibi benzer şiddet aşırılıklarına yol açmadığı gerçeğini göz ardı etmektedir. Dolayısıyla burada, Shoah'ın kesinliğini sömürgeciliğin unsurlarına aktarma girişimi söz konusudur ve bu girişim mutlaka başarısız olmayabilir, ancak en azından sert eleştirilere maruz kalmaktadır.

Holokost insanlığa karşı işlenen en büyük suç mudur sorusu gündemdedir. Stalinist zulüm, Ruanda'da Tutsilere karşı işlenen soykırım ya da Srebrenitsa'da Boşnakların katledilmesi gibi diğer vahşi suçlar Holokost ile karşılaştırılabilir mi? Bu, Holokost'un tekilliğine ilişkin bir tartışmadır.²⁵ İlginçtir ki siyasi anlamda sağ ve solun ne olduğuna dair değerlendirme,

24 Michael Perraudin/Jürgen Zimmerer (eds.), *German Colonialism and National Identity*, Londra/New York: Routledge 2011; Jürgen Zimmerer, *Von Windhuk nach Auschwitz? Contributions to the Relationship between Colonialism and the Holocaust*, Münster 2011; *ibid*, Kein Platz an der Sonne. Erinnerungsorte der deutschen Kolonialgeschichte, Frankfurt a. M. et al. 2013.

25 Karşılaştırmak için, Deutschlandfunk'ta yayınlanan şu metne göz atabilirsiniz: <https://www.deutschlandfunk.de/holocaust-und-kolonialismus-warum-es-einen-neuen-historikerstreit-gibt-dlf-93937222-100.html>

Holokost'un tekliği örneği üzerinden tarih bilimlerinde 180 derece dönmüştür. Zimmerer'in mevcut konumu, daha geniş anlamda Holokost'u küresel-tarihsel ve post-kolonyal bir şekilde kategorize etme eğilimine karşılık gelmektedir. Ancak bu, Holokost'un benzersizliğini sorgulamakta ve şiddet içeren doğasını diğer şiddet içeren aşırılıklarla ilişkilendirmektedir. Bu uzun süre tabu ya da sağcı tarih yazımının tanınabilir bir özelliği olarak görülmüştür. Ernst Nolte ve Jürgen Habermas'ın ana kahramanları olduğu 1980'lerdeki ilk tarihçi tartışması, Nolte'nin Nazi toplama kamplarının Sovyet rejiminin gulaglarına bir yanıt olduğu tezinden besleniyordu. Dolayısıyla benzersizlik ya da emsalsizlik tezine bakacak olursak, 1980'lerde Batı Almanya'da sağ tarafından sorgulanıyordu. Bugün bu görüşü savunan daha ziyade sol kodlu post-kolonyalizmdir. Abartılı bir şekilde formüle edilen bu bakış açısında Holokost, Shoah'ın temeli olarak görülen Avrupa içi bir sömürge suçuna, Doğu'nun bir tür sömürgeleştirilmesine indirgenmektedir. Avusturyalı tarihçi Dirk Moses'ın çalışmaları, yeni kategorizasyon ve dışarıdan sorgulanabilir olarak algılanan özel yol için örnek teşkil etmektedir.²⁶ Ona göre, Zimmerer'in pozisyonundan farklı olarak, Shoah'ın kategorize edileceği bağlam sömürge bağlamıdır. O halde Holokost, emperyal yayılmanın ve şiddet uygulamasının özellikle dramatik ve acımasız bir biçimidir. Bu, "beyaz adamın" emperyal/sömürgeci bir biçimde şiddet uygulamasının, pratikte yüzyıllardır yaygın olan ve farklı yerlerde patlak veren ırksal olarak kodlanmış egemenlik kalıplarının yerleştiği bir model olduğu anlamına gelir. Bu daha sonra Alman Güneybatı Afrika'sında Herero ve Nama Soykırımına, Güney Afrika'da Apartheid'e ya da Nasyonal Sosyalizm altında Avrupalı Yahudilerin soykırımına yol açabilir. Bu durumda daha geniş bir bağlamın artık Alman tarihinden değil, en azından Avrupa tarihinden, hatta küresel tarihten türetilmesi gerekecektir.

Sömürgecilik ve İnsan Kalıntılarının Ruanda'ya İadesi

Alman hatırlama kültürü son zamanlarda iki yönden yeni bağlamlara yerleştirildi. Küresel tarih yönelimi Alman tarihini diğer şiddet deneyimleriyle yeni ilişkiler içine dahil etti. Aynı zamanda post-kolonyalizm, hem ahlaki hem de tarihsel olarak Batı perspektifine yeni bir ışık tuttu. Özellikle sömürgeciliğin şiddet içeren aşırılıkları ilgi odağı haline geldi. Bu durum özellikle

26 A. Dirk Moses (Hrsg.), *Empire, Colony, Genocide. Conquest, Occupation, and Subaltern Resistance in World History*, New York/Oxford 2008.

Alman Federal Meclisi tarafından soykırım olarak kabul edilen Herero'ya ve Nama'ya yönelik şiddet için geçerlidir. Alman Doğu Afrikası'ndaki Maji-Maji ayaklanmasıyla bağlantılı olarak Alman sömürge işgalinin şiddeti de bu bağlamda anılmaktadır. Bugünkü Ruanda Alman Doğu Afrikası'nın bir parçası olmasına rağmen, Alman sömürge yönetimi sırasında benzer şiddet olaylarından uzak kalmıştır. Bu da Alman sömürge tarihinin Ruanda halkının hafızasına kazınmamış olmasının bir başka nedenidir. Bununla birlikte, bazen yapısal ya da epistemik şiddet olarak adlandırılan şiddete dair kanıtlar mevcuttur. Alman sömürge seferleri "bilim" adına malzeme toplamıştır. "Mecklenburg Keşif Gezisi" olarak adlandırılan gezi sırasında, yaklaşık 900 kafatası ve birkaç tam iskelet Ruanda'dan Almanya'ya getirilmiştir. Bu büyük ölçekte bir mezar soygunuydu. Kafataslarının bazıları zaten yüzyıllıktı ve kısmen Ruanda kralları zamanındaki infazlardan geliyordu. Diğer kafatasları ise daha yeniydi ve zaman zaman çocuklar tarafından küçük bir ücret karşılığında toplanıyordu. "Beyaz Babalar" diye isimlendirilen misyonerler de bu eylemlerin bazılarında yer alıyordu. Ruandalıların genellikle gömülmeyip yakındaki bataklıklara, küçük ormanlara veya volkanik kökenli mağaralara bırakılan ölümlerini nereye getirdiklerini biliyorlardı.

Bu bağlamda epistemik ya da yapısal şiddetten²⁷ bahsetmek yerindedir, çünkü "beyazların" üstünlüğünü ırkçı yorumlama paradigması kapsamında kanıtlanmak istenmiştir. Burada ciddi bilimsel hedeflerin de göz önünde bulundurulduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. Kafataslarını ölçüp analiz ederek insanlığın kökeni ve evrimi hakkında bir şeyler bulmanın mümkün olabileceği de öngörülmüştü. Ancak bu, giderek yanlış yönlendirildiği kanıtlanan bir hedefti ve daha fazla takip edilmedi. Yine de Ruanda ve Namibya'daki şiddet koşullarının büyük ölçüde farklı olduğu aşikârdır.

Özet

Almanya'daki güncel tartışmalarda sömürgecilik meselesi giderek artan bir öneme sahip olsa da hâlâ ikincil bir rol oynamaktadır. Son birkaç on yılın Alman ulusal imajının Holokost'un özeleştirilme incelenmesine dayandığı hâlâ doğrudur. Ne de olsa bu söylemler, dar anlamda tarihsel araştırma alanını çoktan terk etmiş ve ulusun kendi imajını tartıştığı kimlik-politik tartışmaları haline gelmiştir. Bu nedenle artan antisemitik eğilimler ve özellikle de sağ popülizmin artan etkisi giderek büyüyen bir tedirginlikle izlenmektedir.

27 Ç. N.: Alm. Gewalt.

Çünkü bunlar Almanya'nın son on yıllardaki imajını büyük ölçüde zedelemektedir. Almanya kendisini 20. yüzyılın şiddet suçlarından ders çıkarmış bir ulus olarak tanımlamaktadır. Yukarıda gördüğümüz gibi akademik açıdan da Holokost'un kendine has durumu kısmen çok farklı bakış açıları ve motivasyonlar nedeniyle sorgulanmaktadır. Bu bağlamda, Holokost'un benzersizliği küresel-tarihsel ve post-kolonyal perspektifler tarafından sorgulanıyor olabilir. Ancak yine de, net, kesin ahlaki yargılara varan bakış açısı bundan etkilenmez. Zira Holokost, farklı açılardan değerlendirilebilecek muğlak bir olay değildir.

Holokost'un geniş bir sömürgecilik çerçevesinde yeniden ele alınması, beraberinde yeni sorunlar/zorluklar getirmektedir. Çünkü burada söz konusu olan siyasi sağ tarafından ulusun kendi imajına yapılan bir saldırı değil, küresel-tarihsel-postkolonyal bir perspektiftir. Temel fikir, şiddet ilişkilerinin emperyal karakterli eşitsiz küresel güç ilişkileri içinde kurulduğudur. Bu emperyal ilişkiler beyaz üstünlüğüne dair ırkçı imgeleri desteklemektedir. Bunlar daha sonra sürgün ve imha fantezileri de dahil olmak üzere şiddet için meşrulaştırıcı bir ideoloji olarak hizmet eder. Bu yeni yorumlama paradigmasında Holokost, diğer şiddet aşırılıklarından biri olarak durmaktadır. Eğer kurbanların ve onların torunlarının haysiyeti zedelenmeyecek istenmiyorsa, bunlar ikircikli ahlaki duruşlara izin vermez. Ancak, onun kapsayıcı bir çerçeve anlatı olarak sömürgecilik paradigması içinde kategorize edilmesi bu tür bir muğlaklığa yol açmaktadır. Jürgen Osterhammel'in vurguladığı "muazzam muğlaklık" olgusu birdenbire basitçe açık hale gelir. Sömürgecilik soykırıma hazırlık olarak görüldüğü takdirde, Ruanda örneğinin gösterebileceği gibi, önce onu muğlaklığından arındırmanız gerekir. Ancak bu yaklaşımın da yüksek bir bedeli vardır.

Kaynakça

- Assmann, Aleida (2006): *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. München: Beck.
- Bärfuss, Lukas (2000): *Hundert Tage*. Göttingen: Wallstein.
- Clark, Phil (2010): *The Gacaca Courts, Post-Genocide Justice and Reconciliation in Rwanda: Justice without Lawyers*. Cambridge: CUP.
- Dallaire, Romeo (2003): *Shake Hands with the Devil*. Toronto: Arrow Books.
- Des Forges, Alison (1999): *Leave None to tell the Story. Genocide in Rwanda*. New York u. a.: Human Rights Watch.

- Gourevitch, Philip (1999): *We wish to inform you that tomorrow we will be killed with our families*. New York: Picador Classics.
- Hankel, Gerd (2016): *Leben und Neuaufbau nach dem Völkermord*. Springe: zu Klampen.
- Kandt, Richard (1991) *Caput Nili. Eine empfindsame Reise zu den Quellen des Nils*. Nachdruck der 6. Aufl. Berlin: Inktank.
- Moses, A. Dirk (Hrsg.) (2008): *Empire, Colony, Genocide. Conquest, Occupation, and Subaltern Resistance in World History*. New York/Oxford: Berghahn.
- Nora, Pierre (1989): *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire*, in: *Representations* No. 26, S. 7–24.
- Osterhammel, Jürgen, und J. Jansen (2012): *Kolonialismus*. 7. Aufl. München: Beck.
- Perraudin, Michel/Jürgen Zimmerer (Hrsg.) (2011): *German Colonialism and National Identity*. London/New York: Routledge 2011.
- Zimmerer, Jürgen (2011): *Von Windhuk nach Auschwitz? Beiträge zum Verhältnis von Kolonialismus und Holocaust*. Münster: Lit.